

- **Davut İltaş, *Fıkıh Usulünde Mütekellimîn Yönteminin Delâlet Anlayışı*, İstanbul: İSAM Yayınları, 2011, 447 sayfa.**

Değerlendiren: Tuba Hacer KORKMAZ*

Fıkıh usulünde şer`î hükümlere yönelik delil teorisinin temel konusu usulcülerin de tafsilatlı bir şekilde ele aldıkları “lafızların delâleti”dir. Elimizdeki bu doktora tez çalışması da kalamcı usulcülerin yazdığı fıkıh usulü eserlerini esas alarak, lafzın delâleti ve delâlet şekilleri hakkındaki anlayış ve düşüncelerini genel çerçevesiyle çizmeyi hedeflemiştir. Bunu yaparken de fıkıhçı usulcülerin görüş ve anlayışlarına da yeri geldikçe atıfta bulunmuştur.

Çalışma önsöz, giriş, iki bölüm, sonuç, ekler, kaynakça ve dizinden oluşmaktadır. Giriş kısmında müellif, -fıkıh usulündeki temel ayrışma olarak kabul edilen- fukaha ve mütekellimîn yöntemlerinin mahiyeti üzerine bir değerlendirme, tez konusunun önemi, amacı, kapsamı, yöntemi ve kaynaklarına dair açıklamalara yer vermiştir. Birinci bölümde de; “Delâletin Kavramsal Çerçevesi ve Mahiyeti” başlığı altında, delâletin üç temel unsuru olan delil, medlul ve delâletin fıkıh usulündeki mahiyeti işlenmiştir. İkinci bölüm ise; kalamcı usulcülerin genel olarak *mantuk* ve *mefhum* diye taksim ettikleri hitabın delâlet şekillerini yine aynı başlık altında, nassların şer`î hükümlere delâlet şekillerini ve bunların kısımlarını ele almıştır. Bunu ele alırken de fiillerin delâletini hariç tutmuş, sadece söz/lafız/hitab/kelamın delâletini işlemiştir. Çalışma, genel bir değerlendirme mahiyetindeki sonuç bölümüyle tamamlanmıştır. Çalışmanın sonunda da Eş`arî, Mutezili, Şiî, Hanefî usulcülerinden bilinen isimlere ait mantuk-mefhum tasnifleri “Ekler” kısmında verilmiştir.

Giriş kısmında yazar, fıkıh usulünde İbn Haldun (ö.808)’un referans alındığı iddiasına binaen usulcüler arasında genel kabul görmüş ayrışmada *fakihler/fukaha yöntemi* olarak bilinen yöntemin Hanefî usulcülerine ve *mütekellimîn yönteminin* de Hanefî olmayan usulcülere has kılınmasını eleştirmiş ve takip edilen bu iki yöntemin de İbn Haldun’dan öncesine dayandığını öne sürmüştür. Ona göre fukaha yöntemi, sadece Hanefî usulcülerin değil, diğer fikhî mezheplere müntesib usulcülerin de benimsediği bir yöntemdir. Bu iki yöntem arasındaki temel fark ise fukaha yönteminde usulün mezhebin fûru fikhî üzerinden şekillenmiş olması, kalamcılar yönteminde ise kelam ilmine ait olan birçok meselenin ele alınmasının yanında,

* İstanbul Üniversitesi İlahiyat Fakültesi İslam Hukuku Doktora Öğrencisi.

prensip olarak usulün fûrudan bağımsız olmasıdır. Ayrıca müellif giriş kısmında fıkıh usulünün işlevine, kelamcılar yönteminin faydalarına değindikten sonra, araştırmanın konusu, amacı, önemi, yöntemi, kaynakları hakkında ayrıntılı bilgiler kaydetmiştir.

“Delâletin Kavramsal Çerçevesi ve Mahiyeti” başlığını taşıyan birinci bölümde öncelikle, delâletin ilk unsuru olan *delil* işlenmiştir. Delilin sözlük ve terim anlamı verilirken, delil kapsamına nelerin dahil olduğu konusunda usulcülerin farklı anlayışlarının tariflere yansması da görülmektedir. Ama genel olarak, üzerinde doğru düşünmekle (sahih nazarla) bilgiye ulaşılan şey olduğu söylenebilir. Daha sonra, delilin kaynağı açısından aklı delil-şer’î delil ve ulaştırdığı bilginin kıymeti açısından kat’î delil-zannî delil -kelamcılara göre bu “emare”dir- taksimlerine yer verilir. Yazara göre delillerin aklı ve şer’î şeklindeki taksimi, sadece ulaştırdıkları bilginin kaynağı açısından değil, aynı zamanda delâletlerinin mahiyetleri açısından yapılmış bir ayırımdır ve aklı delil ile medlulu arasında lazım/zorunlu bir ilişki varken, şer’î delil ile medlulu arasında aynı ilişki yoktur. Yazar daha sonra, şer’î hükme ulaşmanın asıl yolu olan ve sübut ve delâlet bakımından aynı konumda bulunmayan şer’î *delil* konusunu ele almıştır. Aslında kelam ilminin konusu olan *aklî delil* de şer’î hükme ulaşıp ulaşılamayacağı hususu hakkında, özellikle Eş’arî ve Mutezilî usulcüler arasında çokça tartışmalı olan hüsün-kubuh ile hazr-ibaha konuları çerçevesinde usulcülerin yaklaşımlarını genel çerçevesiyle vermiştir. Yazar daha sonra kat’îlik ifade eden Kitap ve Sünnet’in, dildeki lafızlarla temsil edilmesi ve dilin de nakil ve delâlet açısından bazı sorunları olması sebebiyle gündeme gelen ve müstakil bir başlık altında ilk olarak Razî (ö.606)’nin ele aldığı “Kitap ve Sünnet naslarının kesinliği” problemine değinmiştir. Yazar meselenin mahiyetini ve mesele hakkındaki görüşleri işledikten sonra İmam Şafiî (ö.204)’nin bir sözüyle şahsî tercihini şu şekilde ifade etmiştir: “Arapların lisan bilgisi, alimlerin Sünnet bilgisine göre daha yaygındır.”

Çalışmanın birinci bölümü, delâletin ikinci unsuru olan *medlulun* lafzın manası mı yoksa hükmü mü olduğu sorusuyla devam etmiştir. Yazar usulcülere göre medlulun, umumî anlamda mana, hususî anlamda ise hüküm olduğunu ifade etmiştir ve usulcüler tarafından bir çok taksimi yapılan lafzın/kelamın, müfred-mürekkeb veya emir-nehiy-haber-istihbar gibi taksimleri temel alarak, önce *mana*, sonra da *hükmün* tanımı ve mahiyeti üzerinde durmuştur. Mananın Mutezilî usulcüler tarafından *zihni suret* şeklinde, Eş’arî usulcüler tarafından ise “lafzın konulması mümkün olan zihni suret” olarak anlaşılması, bir takım problemleri beraberinde getirmiştir. “Kelam”ın nefsi mi lafzi mi olduğu, beşer kelamı ve Allah kelamının mahiyeti gibi meselelere dair Eş’arî, Mutezilî ve Maturidî usulcülerin görüşleri ve delilleri işlenmiştir. Hükmün tarifi konusunda da yine usulcüler arasında yaklaşım farklılığı vardır. Mutezilî usulcüler hitabın sonucu olarak gördükleri hükmü, mükellefin fiilinin sıfatı şeklinde, Eş’arî usulcüler ise hitabın kendisi olarak gördükleri

hükümü, Allah'ın sıfatı şeklinde anlamışlar. Yazar bu yaklaşım farklılıkları sebebiyle ortaya çıkan problemleri ele almış, hüküm kâdim midir hâdis midir, delil ile delilin medlulu olan hüküm aynı şey midir, hitab kâdim olur mu, (Eş'arilerce) kâdim olan hüküm hâdis illetleri ile nasıl ta'lil edilebilir, hakkında kat'î delil bulunmayan konularda ortaya konan hükümler, ictihadda hata-isabet, ictihadî konularda hükümün müctehidin zannına tâbi olma, hükümlerin ta'lilî mi yoksa teabbudî mi olduğunu sorgulamıştır.

Birinci bölümde son olarak delâletin üçüncü unsuru olan, usulcüler tarafından beyan ve delille aynı anlamda kullanılan, ehemmiyetine binaen hakkında dilcilerden daha detaylı ve kapsamlı teori geliştirdikleri *delâlet* yer alır. Bu bağlamda ilk olarak daha çok lafzın anlamını nasıl ifade ettiğiyle ilgili olan, lafzın vaz'ı ve bu işlemin gerçekleşmesinde rol alan işaret, muvazaa (uylaşım) ve kasıttan bahseder ve vaz' işini yapan irade sahibi varlığın kim olduğu yani dilin ictihadî mi tevkifi mi olduğu, buna bağlı olarak dilin kaynağı meselesi, -özellikle ihtimal taşıyan hitablar söz konusu olduğunda- söz sahibinin kastının nasıl bilineceği ve zahir anlamın maksud anlam olup olmadığı gibi hususlarla alakalı ekoller arası usulî tartışmalara değinilmiştir. Aynı zamanda tartışılan lugavî hakikatin örfî veya şer'î hakikate dönüşmesinin nakil yoluyla olup olmadığı ve dilde kıyas diye ifade edilen kıyas yoluyla lafzın anlamının genişletilip genişletilemeyeceği meselelerinden de bahsedilmiştir. İkinci olarak lafzın vazedildiği anlam ve bu anlamın dışında kullanılması demek olan hakikat ve mecaz ele alınır. Çalışmada, usulcülerin *vaz'î hakikat* veya *örfî hakikat* ve *şer'î hakikatî* dikkate alarak benimsedikleri tarifleri ve bu tariflerin etkili olduğu, lugavî anlamların şer'î anlamlara nakledilip nakledilmediği meselesi hakkındaki yaklaşımlar örnek ve delilleriyle işlenir. Yazar, nakledildiğini kabul edenler açısından bu naklin nasıl olduğu hususu üzerinde ayrıca durur. Ardından şer'î kıyası kabul edenler açısından dilde kıyasın geçerli olup olmadığı meselesi hakkındaki görüşleri, örnekleri ve delilleri ele alır.

İkinci bölüm ise farklı ekollere mensup usulcüler tarafından değişik şekillerde ele alınan hitabın delâlet şekilleri hakkındadır. Hanefîler dışındaki usulcülerin yaptıkları mantuk-mefhum ve -özellikle İbn Füreke (ö.406)'e nisbet edilen- asıl (mantuk)-ma'kuli asl (mefhum) şeklinde iki sınıflama vardır ve ilki diğerinden daha yaygındır. Kelamcı usulcüler tarafından ele alınan lafzın lugavî açıdan dolaysız olarak anlamının ifade edilmesi yani "mantuk" ve anlamın dolaylı olarak ifade edilmesi yani "mefhum" bu çalışmada ayrı ayrı ele alınmıştır. Mantukun delâleti açıklık ve kapalılığına göre mübeyyen ve mücmel ayırımı ile değerlendirilmiştir. Lafzın anlamına delâletinin açıklığını ifade eden mübeyyenin de nas ve zahir diye isimlendirilen açıklık düzeyleri vardır ve bunların anlamları, kısımları ve hükümleri hakkında bilgi verilmiştir. Özetle kelamcı usulcülere göre nassın "te'vil ihtimali olmayacak şekilde delâleti açık lafız" şeklindeki tanımı yaygındır. Nassın en belirgin özelliği, has lafız olmaktır. Zahir ise "te'vile açık olan fakat muhtemel anlamların-

dan birinde diğerine göre daha ağır basan lafız"dır. Kelamcı usulcülere göre -Hanefî usulcülerin âmm ve hâs lafızların kısımları olarak değerlendirilen- emir ve nehiy, zahirin kısımları olarak değerlendirilmiştir. Mücmel ise müteşabih ve muhatap açısından diğer her türlü kapalılığı içine alan, kapsamı geniş bir terimdir. Çalışmada mücmelliğin, vaz'dan ve kullanımdan kaynaklanması ayrı ayrı değerlendirilmiştir. Ayrıca mücmelin konuşandan bir beyan/delil ile anlaşılabilceği, beyanın ertelenmesinin caiz olup olmadığı bahsi "mücmelin hükmü" konusunda işlenmiştir.

İkinci delâlet şekli olan *mefhum* ise esas alınan mütekellim usulcülerden Gazzalî (ö.505)'nin tasnifine göre lafzın mantukun delâleti dışında kalan iktiza, işaret, tembih/ima, mefhumu'l muvafaka/fahve'l-hitab ve mefhumu'l-muhalefe/delilu'l-hitabın delâletini kapsar. Bu kullanım İbnu'l Hacib (ö.646)'e kadar bu şekildeyken, ondan itibaren bu terim mefhumu'l-muvafaka ve mefhumu'l-muhalefe için kullanılır olmuştur. İktiza, işaret ve tembihin delâletlerini ise İbnu'l Hacib "mantukun gayri sarîh" olarak görmüştür. Çalışmada bu zikri geçen beş delâlet türünün tanımı, kısımları, hücciyeti ve hükmüne değinilmiştir. Bu delâlet türleri hakkında cereyan eden mesele ve tartışmalara da yeri geldikçe değinilmiştir. Mesela, iktizanın umumu, hüccet kabul edenler açısından mefhumu'l-muvafakanın kıyas mı yoksa lafzî bir delâlet mi olduğu gibi. Ayrıca yazar, mefhumu'l-muhalefeyi hüccet kabul etmeyenlerin sadece Hanefî usulcüler olduğu şeklindeki genellemeyi eleştirir ve diğer usulcülerden büyük bir grubun da onlarla aynı görüşte olduğunu ifade eder. Son olarak yazar, çalışmasının özetini ve neticelerini sonuç kısmında belirttikten sonra tezini tamamlar.

Çalışma, lafzî delâletin mütekellimîn usulcüler tarafından dayandırılan lugavî ve kelamî esasları, bu konuda yapılan tasnifleri, ortaya çıkış süreçleri ve terminolojik farklılıkları akıcı bir dil ve zengin dipnotlarla sunmaktadır. Okuyucunun zihninde kelamcı usulcülerin delâlet anlayışının ortaya konmasında önemli bir eserdir.